

Determining features of the electoral process in the CIS countries, we set that these features lead to presidentialization of the systems of executive power institutions at specific stages of the development of political systems in these countries. In further studies, the main goal will be to specificate the stages and levels, determine other factors, institutional and functional consequences of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

Keywords: system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, electoral process.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 322(437. 1/. 2):26

М. М. Палінчак

Ужгородський національний університет

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Стверджується думка стосовно доречності зважати на центрально-європейську практику становлення і розвитку взаємин між державою та релігійними об'єднаннями. Розкриваються окремі підходи до розв'язання значимих проблем, котрі виникають у стосунках між державою і конфесіями у Чеській Республіці. Висловлюються пропозиції щодо врахування досвіду деяких постсоціалістичних країн Європи при виробленні сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні, яка більшою мірою відповідала б національній культурно-історичній традиції.

Ключові слова: держава, релігія, модель державно-церковних відносин, Чеська Республіка.

На формування державної політики стосовно церкви в Чеській Республіці великий вплив мали політичні події ХХ ст. Після окупації Чехії німецькими військами священники були піддані репресіям, як потенційні опоненти окупаційному режиму. Частково вони були репресовані, частково знаходилися під наглядом гестапо [19, с. 90-100]. Тому на час закінчення Другої світової війни церква фактично була зруйнована, а зв'язки з Ватиканом втрачені. Не спромігшись хоч трохи відродитися після нацистської окупації, вона знову потрапила під гніт, але вже комуністичний. Показово, що москвофільськи налаштований президент Е. Бенеш «власноруч підвів Росію та комунізм до кордонів своєї держави» [20, с. 177].

Значне коло церковно-історичної проблематики розробили відомі українські вчені С. Здіорук, В. Єленський, В. Пашенко, Л. Филипович, П. Яроцький. Релігієзнавчим дослідженням взаємодії релігії і нації в суспільному житті України й світу, розкриттям закономірності та особливості етнорелігієзнавства займаються В. Войналович, Е. Кардою, М. Кирюшко, А. Колодний, В. Перевезій, М. Рибачук, П. Саух, Л. Филипович, О. Шуба, П. Яроцький та інші. Відзначаючи плідність сучасних українських дослідників, слід відзначити іноземних авторів, в яких всебічно розроблена методологія політико-релігієзнавчих досліджень – П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Е. Гіленса, Т. Парсонса, Е. Фромма. Взаємини між державою і церквою в Центрально-Східній Європі досліджують відомий німецький державознавець Г. Роберт, чех І. Р. Третера, угорець І. Шанда та ін., проте фундаментальних узагальнюючих досліджень із означеної проблематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії ще не створено.

Метою статті є політологічний аналіз взаємин держави та церкви в Чеській Республіці.

Після комуністичного перевороту в лютому 1948 р. в усі сфери суспільного життя запроваджувалася так звана «наукова», тобто марксистсько-ленінська ідеологія, заснована на атеїзмі. Впродовж 1948-1989 рр. атеїзм у Чехословаччині фактично відіграв роль державної «релігії». Кінцевою метою режиму була, звісно, повна ліквідація релігійних об'єднань. Релігійні інституції опинилися під пильним контролем влади, у церковну адміністрацію інфільтрувалися агенти спецслужб, релігійні дисиденти піддавалися репресіям. Майже всі католицькі єпископи були або заарештовані, або відправлені в концтабори («табори примусової фізичної праці»), або вислані з країни – ситуація змінилася тільки тоді, коли комуністичний режим було повалено в 1989 р. Диктатура жодним чином не брала до уваги угоду *Modus Vivendi*, укладену в 1927 р. між представниками Чехословацького уряду та Святим Престолом. Вона стосувалася процесу призначення єпископів у країні й гарантувала взаємну повагу інтересів обох сторін [16, с. 264-265; 20, с. 118-120; 14,].

Основи якісно нового рівня державно-церковних відносин у сучасній Чеській Республіці були закладені листопадними подіями 1989 р., які увійшли в історію як «Ніжна» («Оксамитова») революція. На початку 90-х рр. ХХ ст. було закладено основи формування нового громадянського суспільства, здійснено перехід до багатопартійної системи, законодавчо деполітизовано органи державного управління. Прийнятий Закон про люстрації (1991 р.) заборонив колишній комуністичній номенклатурі посідати керівні посади в органах державної влади й управління. Під дію цього Закону потрапило близько

140 тис. осіб, які співпрацювали з попереднім режимом та його спецслужбами. При цьому варто зауважити, що ці обмеження не розповсюджувалися на рядових комуністів, адже членами компартії були 1, 7 млн. осіб [5, с. 234-235].

Проблеми, що постали перед чеським суспільством наприкінці ХХ ст., виявилися навіть складнішими, ніж це уявляли собі, й не лише антикомуністи, а й палкі прибічники старих режимів. Чеський католицький теолог Т. Халік вказує на комплекси проблем, які, на його думку, являли головну небезпеку для внутрішньої стабільності посткомуністичних суспільств. Це, насамперед, етнічні конфлікти, зростання націоналізму, расизму і ксенофобії; різка соціально-економічна диференціація, недостатня солідарність, недооцінка соціальної політики і незначна роль профспілок; зростання масштабів злочинності, діяльність мафії, не досить послідовне «зведення рахунків із минулим, з особами, які безпосередньо винні у злочинах комуністичних режимів, а також з колабораціоністами», і, нарешті, зростання сектантського фундаменталізму та екстремістських рухів [11, с. 3-5].

«Оксамитова» революція стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави та релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви та релігійних організацій [13, с. 142]. Щоправда уряд розпочав новий етап державно-церковних взаємин з невдалих спроб створення «національної католицької церкви», яка мала би розірвати відносини з Ватиканом. Але реально, урядова політика призвела до формування паралельних структур у церкві та появи священиків-дисидентів, які діяли нелегально, не отримуючи ані дозволу властей, ані державного утримання, яке надавалося зареєстрованому духовенству. Наявність священиків так званої «катакомбної церкви» стало проблемою, яку Ватикану не вдалося розв'язати впродовж усього десятиліття після падіння комунізму. Справі не зарадив навіть візит до Чеської Республіки папи Івана Павла II у травні 1995 р.

Лише на початку 2000 р. Конгрегація доктрини віри дала остаточну оцінку ситуації в Чехії, вказавши, що чеські католики не є членами «катакомбної церкви», вони не переслідуються подібно до перших християн і повинні неухильно дотримуватися церковного права [21]. Про напруженість у взаєминах між Прагою та Ватиканом свідчить і такий факт. Протягом 2000-2002 рр. представники Чеської Республіки й Апостольської Столиці підготували міжнародну угоду, яку було підписано ними в червні 2002 р. Однак палата депутатів парламенту 110 голосами проти 90 не рекомендувала уряду ратифікувати цей договір, відтерміновуючи його розгляд до «більш сприятливих часів» [10, с. 639-640].

Відразу ж після «оксамитової» революції було скасовано всі протицерковні статті Кримінального кодексу та законодавчу норму комуністичних часів, яка дозволяла державі втручатися у процес призначення та затвердження духовенства, проповідників і всіх служителів церкви. Цей принцип знайшов своє підтвердження і в прийнятій парламентом Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) 9 січня 1991 р. Хартії основних прав і свобод, яка стала важливою частиною конституційного порядку Чеської Республіки [4, с. 486]. Дотичні до теми нашого дослідження норми і положення зазначеної Хартії заслуговують на докладніший розгляд.

Усі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах, основні права та свободи невід'ємні, невідчужувані, абсолютні та непорушні, – йдеться у статті I Хартії основних прав і свобод. У даній статті знайшли своє відображення ідеали свободи та людської гідності. Причому вільність і рівність людей розглядаються з позиції природних прав, тобто таких, які притаманні кожній людині з її народження та існують незалежно від діяльності держави. За таких обставин стає зрозумілою вимога Хартії, за якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Дані положення закріплюють загальноновизнаний цивілізованим людством і нормами міжнародного права принцип невід'ємності від людини її прав і свобод. Наведене положення слід розглядати як принцип універсальної невідчужуваності прав і свобод, коли кожна людина не може бути позбавлена своїх прав ані будь-яким актом держави, в тому числі волею більшості суверенного народу, ані навіть своїм власним актом. Характеристика прав і свобод людини, як невідчужуваних, має у своїй основі визнання ключового значення цього інституту в побудові демократичного устрою держави і громадянського суспільства. Подібне тлумачення впливає з визнання і гарантування Хартією непорушності прав і свобод людини. Положення даної статті Хартії основних прав і свобод повністю відповідають вимогам Статуту Організації Об'єднаних Націй, який поклав на держави юридичний обов'язок дотримуватися головних прав і свобод людини, а також відповідним принципам Гельсінського заключного акта, за яким держави-учасниці беруть на себе зобов'язання постійно поважати права людини й основні свободи і докладати зусиль, включаючи співробітництво з ООН, з метою сприяння їх загальній та ефективній повазі.

Основні права та свободи гарантовані всім без будь-якої дискримінації незалежно від

статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання і віровизнання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, родинного або іншого становища (ст. 3, п. 1). Положення цієї статті виражають один із аспектів принципу рівності: необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків для всіх без винятку. Це означає, що всі особи мають і можуть користуватися на рівних підставах з іншими всім обсягом основних прав і свобод, які передбачені Хартією, без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами, включно з релігійними.

Хартією основних прав і свобод (статті 15, 16) гарантується свобода думки, совісті та віросповідання. Кожна людина має право змінити свої релігійні переконання або не визнавати жодної релігії. Гарантується свобода наукових досліджень і свобода творчої діяльності. Кожній людині надане право вільно сповідувати релігію як одноособово, так і разом з іншими, приватно або публічно, шляхом богослужіння, навчання, здійснення релігійних ритуалів та обрядів. Відповідним законом визначаються умови щодо релігійного навчання в державних школах. Водночас реалізація цього права підлягає обмеженням, які встановлюються законом; вони необхідні в демократичному суспільстві для охорони суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я та моралі, а також основних прав і свобод інших осіб [4, с. 486].

Важливо зазначити, що на основі Хартії було прийнято Федеральний Акт № 308/1991 Sb, який визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань. Час, коли цей Акт був чинним на території Чехії (1991-2002 рр.), чеські науковці називають найбільш видатним періодом релігійної свободи в історії країни [10, с. 638]. Законодавство Чеської Республіки, утвореної 1 січня 1993 р. як незалежна держава, увібрало в себе основні принципи державно-церковного права ЧСФР. Проте нове законодавство, прийняте 1 січня 2002 р., обмежило деякі права релігійних громад.

Згідно зі згаданим Законом № 308/1991 «Про релігійну свободу і статус релігійних організацій» релігійні справи вирішує Відділ церкви, який функціонує при Міністерстві культури Чехії замість ліквідованого Комітету у справах релігій. Чинне законодавство передбачає, що всі конфесії, які є офіційно зареєстрованими, мають право на отримання субсидій від держави. Деякі релігійні громади відмовляються від фінансової підтримки, підкреслюючи тим самим свою незалежність. Сьогодні в Чехії діє 21 конфесія, визнана державою. Для реєстрації нової конфесії необхідно принаймні 10000 дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церква) є членом Світової Ради Церков. Держава встановила практично недосяжну вимогу для отримання легального статусу церкви для раніше незареєстрованих релігійних організацій, незалежно від того, чи є вони світовими релігіями, такими як буддизм, іслам, чи національними (як англіканство) [15, с. 1019].

Закон дозволяє діяти незареєстрованим релігійним громадам, але не допускає їхньої реєстрації як неприбуткових громадських організацій з метою управління майном. Прикладом такої діяльності слугує мусульманська громада, яка ще не має всіх підстав, щоб відповідати умовам реєстрації.

Вочевидь, з огляду на досить складну процедуру юридичного визнання, офіційно зареєстровані релігійні громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, зокрема мають право на отримання державних субсидій. Церкви отримують від влади приблизно 3 млрд. крон (88, 2 млн. доларів) на рік. Фінансування розподіляється пропорційно між 21 зареєстрованою конфесією згідно з членством і приймається за рахунок адміністративних витрат. Із цієї суми приблизно 539 млн. чеських крон (1, 5 млн. доларів) припадає на виплату заробітної плати священникам [8, с. 193].

Сьогодні Чехія є однією з небагатьох країн, яка ще не має угоди з Ватиканом, хоча переговори з приводу її укладення розпочалися ще у квітні 2000 р. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами й неповернутого з часів «оксамитової» революції [12]. У відповідності до інформації, оприлюдненої на конференції чеських єпископів, у державній власності залишилося близько 3 тис. об'єктів власності: шкіл, ферм, лікарень, архітектурно-історичних пам'яток. Після 1998 р. було повернуто 175 будівель. Уряд Чеської Республіки вважає неможливим компенсувати всі нанесені церквам збитки в період 1948-1989 рр. На думку керівництва, у цей період постраждали не тільки конфесії, а й інші організації та громадяни. А новий переділ нерухомості може призвести до ущемлення інтересів інших юридичних та фізичних осіб [7, с. 186]. Колишній прем'єр-міністр В. Клаус із цього приводу заявив: «Церква повинна змиритися з тим, що минулого не повернути» [6, с. 3]. Закон «Про реституцію» від 1994 р. стосується тільки власності, конфіскованої комуністами після 1948 р., і не поширюється на всі релігійні організації в повному обсязі. Наприкінці 1994 р. парламент вніс поправку до Закону про повернення або компенсування власності, несправедливо конфіскованої в період 1938-1945 рр. Цією поправкою забезпечується реституція власності іудеїв, головним чином будівель,

конфіскованих за нацистського режиму. Наприкінці 1990-х рр. Федерація єврейських громад поставила вимогу перед владою про першочергове повернення 202 об'єктів власності. Станом на 2000 р. було повернуто 70 об'єктів [18, с. 109-121].

Церковнослужителі вважають, що після реституції майна держава зможе значно зменшити обсяги фінансування церкви. Крім реституції, католики бажають отримати деякі свої традиційні права, які сьогодні суперечать чеському законодавству. Серед них – право відвідувати в'язниці, не розголошувати таємницю сповіді, коли мова йде про вбивство. Перемогою для католиків та протестантів стало формування армійської пастирської служби [1, с. 14].

Успішною в Чехії є діяльність деяких неоконфесій, перш за все церкви Ісуса Христа святих останніх днів (визнана в 1990 р.) та свідків Єгови (зареєстрована в 1993 р.). Законодавство країни передбачає, що іноземні місіонери повинні отримати дозвіл на довготривале проживання та працю, якщо мають намір перебувати на території Чехії більш ніж 30 днів. Члени незареєстрованих релігійних груп можуть без перешкод опублікувати свої видання.

Державний департамент США у доповідях «Релігійна свобода у світі», які щорічно оприлюднюються, традиційно виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехію віднесено до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії, на думку аналітиків, несправедливо визначаються як небезпечні «культи» та «секти» [9, с. 15-20].

Згідно з переписом населення 1991 р. понад 4 млн. осіб повідомили про свою належність до римо-католицької церкви, 204 тис. – до євангелічної церкви чеських братів, 178 тис. – до чехословацької гуситської церкви, 33 тис. – до сілезької євангелічної церкви аугсбурзького сповідання, 20 тис. – до православної церкви в чеських землях, яка входить до православної церкви Чехії та Словаччини, 7, 6 тис. – до церкви адвентистів сьомого дня, 7 тис. – до греко-католицької церкви. Щотижня церкву відвідують тільки 9% чехів, раз на місяць – 4%, зовсім не відвідують – 65%. Рівень довіри до церкви в Чехії найнижчий серед країн Центрально-Східної Європи: повністю довіряють їй 10% населення, великою мірою – 18%, трохи довіряють – 37%, не довіряють – 36% опитаних [2, с. 10].

Упродовж 1991-2001 рр. чисельність римо-католиків зменшилася майже на 1 млн. 300 тис. осіб, прихильників євангелічної церкви чеських братів – на 86 тис. осіб, вірників чехословацької гуситської церкви – майже вдвічі. Натомість число релігійно індиферентних та атеїстів за цей період зросло майже на 2 млн. осіб [10, с. 632].

Незважаючи на ненадійність та обмеженість даних статистики, з поля зору якої ніби випадають релігійні переживання людини, є підстави стверджувати, що Чехію характеризує тенденція зниження офіційного членства її громадян у церквах. Ця країна є однією з найменш релігійних держав Європи: атеїзація властива свідомості 60% опитаних [3, с. 65].

Той факт що відносно велике число громадян заявили про свою належність до різних церков під час перепису 1991 р. був, безперечно, неочікуваним. Зниження цього числа в наступний період чеські дослідники пояснюють, по-перше, тим, що вчителі, виховані в дусі марксизму, продовжували впливати на свідомість молоді, по-друге, тим, що в 1991 р. була більшою чисельність літніх людей, котрі отримали релігійну освіту в період Першої Республіки (1918-1939 рр.), по-третє, зростанням впливу суспільства споживання з його бездуховністю [10, с. 633].

Показово, що прихожани належать до найбільш вразливих верств чеського суспільства. Більш заможні люди, особливо ті, хто раніше належав до партійної номенклатури, не змінили свого переважно негативного ставлення до релігійних інституцій [10, с. 633-634].

Підсумовуючи, зазначимо, що державно-церковні відносини в Чеській Республіці врегульовані у відповідності до міжнародних норм права. Держава зробила чимало для того щоб ліквідувати рецидиви політики комуністичного режиму Чехословаччини по відношенню до релігії та церкви. Специфічною особливістю, яка має історичне коріння, є слабкий зв'язок релігії більшості з національним архетипом і низький відсоток віруючих. Також варто зауважити, що режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії ніколи не було. Нині держава дотримується принципу, згідно з яким вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності й автономії церков. Однак держава співпрацює з церквами у багатьох сферах. Цю модель державно-церковних відносин фахівці з церковного права називають коопераційною [17, с. 287-294].

Бібліографічні посилання:

1. Вилк М. Церква у Східній Європі: володарювати чи служити / М. Вилк // Людина і світ. – 2000. – Червень. – С. 14.
2. Єленський В. Є. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є.

- Сленський // Людина і світ. – 1997. – Листопад-грудень. – С. 2-11. –
3. Колодний А. Свобода вероисповеданий в ее обеспечении странами Европейского Союза / А. Колодний, М. Татарчук // Релігійна свобода: Науковий щорічник. – № 16. – К., 2011. – С. 52-71.
 4. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К. : Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – 544 с.
 5. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.): Навчальний посібник / М. М. Кріль. – К. : Знання, 2008. – 284 с.
 6. Мень О. Історія релігії. В поісках Пути, Истины и Жизни (в 7 томах) / О. В. Мень. М. : Слово, 1993. Т. 7. – 672 с.
 7. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // Мировой опыт государственно-церковных отношений: Учебное пособие / Под общ. ред. Н. А. Трофимчука. – М. : Издательство РАГС, 1998. – 305 с.
 8. Палінчак М. М. Церковна політика у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини. – Вип. 4-5. – Ужгород, 2010. – С. 193-196.
 9. Права людини: Доповідь Держдепартаменту США // Людина і світ. – 2000. – Вересень. – С. 15-20.
 10. Третьера И. Р. Государство и церковь в Чехии / И. Р. Третьера // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, ТЦ Юнеско, 2009. – С. 631-656.
 11. Халік Т. Християни і мир у суспільстві: про нестабільність посткомуністичних суспільств / Т. Халік // Людина і світ. – 1998. – № 7. – С. 3-5.
 12. Чехия сегодня: Ежемесячник. – Прага, 2000. – Май. – С. 5.
 13. Cepliková M. K niektorým aspektom právnej úpravy vzťahov štátu a náboženských organizácii na našom území po roku 1989 / M. Cepliková // Právny obzor: Bratislava. – 1999. – № 2. – S. 142.
 14. Kaplan K. Stát a cirkve v Československu v letech 1948-1953 / K. Kaplan. – Brno: Doplněk, 1993. – 440 p.
 15. Klark E. Church-state relations in Czech Republic: Past turmoil and present transformation / E. Klark // Brigham Young University Law Review. – 1996. – Vol. 1996. – Issue 4. – P. 1019.
 16. Kováč D. Dejiny Slovenska / D. Kováč. – Praha : Lidové noviny, 1998. – 401 s.
 17. Tretera J. R. Church and State in the Czech Republic / J. R. Tretera // European Journal for Church and State Research. – Peeters, Leuven. – 2001. – Vol. 8. – P. 287-294.
 18. Tretera J. R. Finansowanie Kościołów w Republice Czeskiej / J. R. Tretera // Systemy finansowania instytucji kościelnych w Europie. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. – P. 109-121.
 19. Vatikánská diplomacie. – S. 98-100
 20. Vaško V. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé světové válce / V. Vaško. – Praha, 1990. – S. 177.
 21. Zenit International News Agency Daily Dispatch. – 2000. – February 14.

Палінчак Н. М. Взаимоотношения государства и церкви в Чешской Республике.

Утверждается мнение относительно уместности учитывать центральную-европейскую практику становления и развития взаимоотношений между государством и религиозными объединениями. Раскрываются отдельные подходы к решению значимых проблем, возникающих в отношениях между государством и конфессиями в Чешской республике. Высказываются предложения по учету опыта некоторых постсоциалистических стран при выработке современной модели государственно-церковных отношений в Украине, которая в большей степени отвечала бы национальной культурно-исторической традиции.

Ключевые слова: государство, религия, модель государственно-церковных отношений

Palinchak M. Relations between state and church in Czech Republic.

Alleged opinion regarding the appropriateness of considering the Central European practice establishment and development of relations between the state and religious groups. Uncover some approaches to solving important problems that arise in the relationship between the state and religions in the Czech Republic. Expressed proposals on accounting experience some post-socialist countries of Europe in the formulation of the modern model of church-state relations in Ukraine, which is more responsive to local cultural and historical traditions.

Keywords: government, religion, the model of church-state relations

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.